

L'orvetta – plitost luschar d che serp

■ L'orvetta (*Anguis fragilis*) tutga tar ils reptils indigens ils pli derasads. Pervia da sia parita vegn ella savens tegnida per ina serp. Sistemamicamain è l'orvetta dentant parentada pli ferm cun ils luschar d. L'orvetta è derasada en vastas parts da l'Europa e da l'Asia Anteriura cunfinanta. Entaifer la spezia vegnan differenziadas duas sutspezias: la sutspezia dal vest (*Anguis fragilis fragilis*) è derasada al vest d'ina zona da transiziun che tanscha da la Finlanda sur las Carpatas e la Planira Ungaraisa vers il Balcan. En la sutspezia a l'ost (*Anguis fragilis colchica*) èn individis cun flatgs blauents derasads bler pli spess. La spartiziun en questas duas sutgruppas stat en connex cun ils territoris da retratga dal temp da glatsch.

Sistemica

La classa dals reptils furma in stadi intermediar tranter ils vertebrats inferiurs e quels pli sviluppads. Tut ils reptils possedan ina cua, ina pel squamada e quatter chommas (ch'èn regredidas tar las serps ed intgins luschar d). Reptils respiran tras ils pulmuns. Els mettan ovs, èn vivipars u han sviluppa furmas intermediaras da parturir. Auter ch'ìls amfibis ed insects n'encoschan ils reptils nagin stadi da larva; da l'ov sa sviluppa pia directamain la furma da creschi. Ils reptils èn animals a sang fraid che reguleschan tant sco pussaivel la temperatura dal corp tras lur cumportament (p.ex. cun star a sulegl).

Entaifer la classa dals reptils vegnan differenziads quatter urdens: las tartarugas, ils tuataras, ils reptils squamads ed ils crocodils. Ils reptils squamads sa cumponan per gronda part dals dus gronds suturdens da las serps e dals luschar d. Entaifer quels fa l'orvetta part dals luschar d e betg – sco quai ch'ì vegn magari pensà faussamain – da las serps.

Num

La malchapientscha d'attribuir l'orvetta a las serps sa mussa schizunt en il num scientific «*Anguis fragilis*» che va enavos sin Carl von Linné e che muntass atgnamain «serp rumpavla».

In'ulteriura malchapientscha è colliada cun il num tudestg «Blindschleiche»: auter che quai ch'ìl num pudess sugerir n'è l'orvetta betg tschorva. Il num deriva dal vegl tudestg «plintslícho» e sa lascha transponer en il tudestg odiern cun «blendender Schleicher». Auters nums tudestgs che n'èn oz strusch pli en diever èn «Haselwurm» e «Hartwurm».

En il territori rumantsch èn derasads ils nums «tschischeglia / schischeglia» (sur- e sutsilvan / surmiran), «zearp da fagn» (sutsilvan), «orba, orva, orbetta, orvetta» (ladin).

Parita

L'orvetta ha in corp lunguent senza extremitads; en il tagl transversal è il corp radund. En media cuntanschan orvettas

Orvetta en ses ambient natural.

FOTO: HAGEN GÖRLICH / PIXELIO

creschidas ina lunghezza da 38 cm. La lunghezza maximala d'exemplars creschids indigens munta tar il mastgel a 48 cm e tar la femella a 55 cm. Animals giuvens han ina lunghezza da 65-95 mm.

Las squamas glischas e traglischantas furman in dals trats caracteristics da l'orvetta. En la part amez dal corp ha l'orvetta radund 22-26 retschas da squamas. Sut las squamas han las orvettas plattinas dad oss. Perquai sa movan ellas bler pli plaun e maladester che las serps. Auter che las serps han orvettas in'avertura exteriura da l'udida; per regla è quella dentant zuppada sut las squamas e betg visibla ad egl.

La cua è preparada en divers lieus per vegnir bittada giu en cas da privel. Cuntrari al luschar d na crescha la cua betg suenter dal tuttafatg: il nov toc è per ordinar pli stgir ch'ìl rest dal corp ed adina pli curt che la part ch'è crudada davent. Savens ha ina part considerabla dals exemplars en populaziuns dad orvettas la cua ch'è smuttada.

Color e dissegn

La color ed il dissegn dals animals giuvens èn unifurms. La part suren varie-scha da grisch argent a mellen brin, las flancas e la part suten da brin stgir a nair. D'in flatg stgir sin il chau davos sa tira ina fina strivla stgira che sa perda a la fin da la cua.

Cun il terz onn svanescha il cuntrast da color, tar ils mastgels dapli che tar las femellas. Ils mastgels han lura sin la part sura la medema color sco da las varts, numnadamain brin cler, grisch cler fin grisch stgir. Tar la femella po la strivla dal dies sa mantegnair. Las varts l'emprim stgiras pon sa dissolver tar omaduas schlattainas en retschas lungas da flatgs stgirs. La part sut dals mastgels varie-scha d'in alv malnet fin ad in grisch cler, mingatant cun puncts blaus; tar las femellas da grisch stgir fin ad in brin u nair.

Perioda activa

Tut tenor il clima sa dasda l'orvetta da sia marvezza d'enviern vers mez mars fin mez matg (Alps). Ils animalets passentan l'enviern sulets u en gruppas. Orvettas pli giuvnas chavan taunas da fin a 80 cm sut la terra; animals pli vegls talas da fin a 2 m. Cun chavar il fundament per ina chasa sin ina spunda cunter mezdi, han ins chattà la fin november en in lieu cun bled'aua sutterrana 46 orvettas en circa 1,5 m profunditad. Ils animals ils pli pitschens eran circa 30 cm lungs e damai pli vegls che dus onns.

La primavaira cumparan ils animals giuvens circa in'emna pli baud ch'ìls vegls e restan l'atun medemamain in'emna pli ditg en il liber avant che sa retrair en lur quartier d'enviern. Durant la stad vivan las orvettas per regla persulas. En lieus adattads vivan dentant savens numerusas orvettas sin pitschen spazi; in po er adina puspè observar che pliras orvettas tschertgan sumbriva en il medem lieu.

Moda da viver

L'orvetta tscherna sco lieu da dimora in biotop cun in'umiditad da l'aria relativamain auta er en temps senza plievgia. Ins chatta l'animal a l'ur da vias e sendas betg memia sitgas, a l'ur da guauds u puzs, a la riva d'aualets, sut fain betg ramassà, en lain marsch u en mantuns da cumpost, sut plunas laina e crappa platta u en tocs da scorsa.

La primavaira da bell'aura e tard l'atun ves'ins ils animals creschids dadur lur taunas a far bogn da sulegl. Ils giuvens vivan per gronda part sut terra. Uschert che la temperatura munta sur 25 °C svaneschan ils animals en la sumbriva u en lieus mez sumbrivauns ed era sut terra. La stad èn els activs surtut suenter ina plievgia chauda. Uschiglio sorta l'animal mo la damaun baud e la saira tranter stgir

e cler ed enten far notg. Quai è er il temp durant il qual las glimajas, la preda preferida da l'orvetta, sa muventan medemamain sur terra. Ils moviments da propulsiun da l'orvetta èn extremamain plauns e paran in pau airis.

Nutrimet

La vivonda preferida da l'orvetta èn pitschnas glimajas. Daspera maglia l'orvetta er gugent verms da plievgia, salips, arlogns, filiens, excepziunalmain er tgirallas e giuvens luschar d brins. Ins enconuscha er cas da cannibalsem. Orvettas n'èn bain betg tschorvas, ma ellas han ina vesida reducida ed èn er tschorvas per colurs. Per l'orientaziun e la chatscha giogan l'odorat ed il palp ina rolla centrala. Ils animals da preda vegnan tschiffads cun las missellas e traguttids entirs.

Inimis

Tar ils inimis natirals da l'orvetta tutgan diversas serps (en spezial la natra glischa), mammals sco la vulp, il tais, il telpi, l'ermelin, l'erizon, il portg selvadi u il ratun sco er in grond dumber d'utschels (cicognas, iruns, utschels da preda, tschuettas, corvs, pitgaspinas). Orvettas giuvnas vegnan er chatschadas da mieurs-sfuingna, gronds baus curridurs, rustgs, luschar d e giuvnas serps. En vischinanza dad abitadis furman en spezial giats, chauns e giaglinas in grond privel per las orvettas.

Vegn l'orvetta disturbada, emprova ella da fugir, quai ch'ella po far magari svelto per in curt temp. Cunter inimis pli pitschens sa defenda ella dond fridas cun ses corp da la vart, ma ella na morda praticamain mai. En cas da privel bitta ella giu sia cua. Il toc ch'è crudà davent sa zaccuda anc pliras minutas; grazia a quest tric vegn l'orvetta savens da mitschar d'utschels e mammals.

Multiplicaziun

Ils mastgels sa cumbattan per part durant lur temp da chalira. A l'entschatta da la copulaziun tschiffa il mastgel la femella per il culiez u per il chau e las cuas vegnan entretschadas per avischnar las cloacas. La copulaziun po durar pli ch'ina mes'ura. L'orvetta è madira per sa multiplitgar en la vegliadetgna da 3 fin 5 onns, ils mastgels pli baud che las femellas.

Suenter ina gravidanza da 11 fin 14 emnas naschan 6 fin 8 animals. Tar la naschientscha èn ils pitschens anc enzugiads da la pel d'ov transparenta ch'els siglientan lura immediat cun sa muventar. Malgrà ch'ì na dat nagina placenta bain sviluppada, è in barat d'oxigen tranter la mamma e l'embrio pussaivel. Ils giuvens naschan per regla il medem onn da la fructificaziun. Ins ha dentant observà femellas plainas ch'han fatg il paus d'enviern ed han parturi lur pitschens pir la primavaira proxima. L'orvetta viva pli ditg ch'ìls auters saurs da la Svizra. Sia durada da vita vegn inditgada a 46 onns e schizunt a 54 onns. Sper la tartaruga da pali è quai la vegliadetgna la pli auta dals reptils svizzers.

Derasaziun

L'orvetta viva en vastas parts da l'Europa e da l'Asia Anteriura. Ses spazi da derasaziun correspunda pli u main a la zona temprada cun guauds da figlia e guauds maschadads. L'orvetta viva dapertut en Svizra, da la planira fin a 2100 m. En las citads la scuntr'ins mintgatant en curtins pli gronds, nua ch'ella sa zuppa gugent sut crappa ed en mantuns da cumpost. Ins la chatta er sin areals industrials betg sigillads cun betun e catram, per exempel areals da viafier, deposits da material ed en chavas da glera e d'arschiglia.

Periclitaziun e protecziun

L'orvetta vala sco animal che suonda la cultura. Sur lung temp ha ella profità dals midaments da la cuntrada chaschunads tras l'uman, damai che quel ha stgaffi biotops mez averts e ritgs da structurats. Cun intensivaziun agricultera e la selvicultera ha la civilisaziun moderna dentant destrui ina considerabla part dal spazi da viver da las orvettas. Vitiers vegnan numerus privels en terrens abitads sco animals da chasa u umans che vulan sa liberar da la «serp» supponida. Bleras orvettas vegnan er per la vita tras il traffic, damai che las orvettas han la disa da star a sulegl sin vias.

Malgrà tut questas periclitaziuns è la spezia anc adina derasada vastamain en tut l'Europa Centrala e na vala betg sco periclitada. Tuttina stat ella sut protecziun da la natira e na dastga betg vegnir tschiffada u blessada.

La presentaziun:

Dossier «Orvetta»

Dapli infurmaziuns:

chatta.ch/?hiid=1813
www.chattà.ch

Cuntrari a las serps han las orvettas in'avertura exteriura da l'udida; quella è dentant zuppada sut las squamas.

FOTO PD

Tar animals giuvens è la color dal dies pli clera che da las varts.

FOTO M. WIDMER/PIXELIO

Charta da derasaziun da l'orvetta. La zona da transiziun da las duas sutspezias tanscha da la Finlanda sur las Carpatas vers il Balcan.

CHARTA: PD